

Sociaaldemocratie in tijden van globalisering

De PvdA in internationaal vergelijkend perspectief

Steven B. Wolinetz¹

De sociaaldemocratie is een niet-alledaagse politieke familie. Aanvankelijk hoopten de partijen die er deel van uitmaakten dat ze het kapitalisme via de stembus ingrijpend konden hervormen. Zover kwam het echter niet. Wel lukte het hun om in de decennia na de Tweede Wereldoorlog het kapitalisme met democratische middelen zodanig te reguleren dat velen er beter van werden – een van de grootste successen voor de sociaaldemocraten. Maar beleid dat in de ene periode effectief was geweest, kon in een volgende periode niet vanzelfsprekend op succes rekenen. Het reguleren van het kapitalisme bleek eenvoudiger in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw (door velen beschouwd als het gouden tijdperk van de sociaaldemocratie) dan in de decennia daarna. Destijds waren de omstandigheden zodanig dat de sociaaldemocraten veel van de beloften aan hun voornamelijk uit de arbeidersklasse afkomstige achterban konden realiseren. Vanaf de jaren zeventig moesten de sociaaldemocraten zich echter niet alleen verhouden tot het proces van globalisering en de opkomst van het neoliberalisme, maar ook tot sociale, economische en politieke ontwikkelingen die tot op zekere hoogte het gevolg waren van het succesvolle beleid dat zij, samen met andere partijen, eerder hadden gevoerd.

Deze aanpassing aan de veranderende omstandigheden is een zware opgave geweest, zowel voor de PvdA als voor haar sociaaldemocratische zusterpartijen elders in Europa. Op uiteenlopende wijzen hebben zij naar oplossingen

gezocht voor de nieuwe problemen die zich aandienen, en hun strategie verlegd als gevolg van het veranderende politieke krachtenveld in het decennium voor en na de eeuwwisseling. Sommige partijen, zoals de Britse Labour Party onder Tony Blair, schoven op naar het midden van het politieke spectrum en vormden zichzelf om tot een sociaalliberale partij, die vooral de nadruk legde op gelijkheid van kansen. Labour ging zichzelf ‘New Labour’ noemen en nam afstand van haar eigen verleden. In Nederland bewoog de PvdA in dezelfde richting, maar zonder hierop al te nadrukkelijk de aandacht te vestigen. Andere partijen, zoals de Zweedse en Deense sociaaldemocraten, pasten hun beleidsinstrumenten aan maar niet hun traditionele langetermijndoelstellingen. De Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) en de Parti Socialiste (PS) in Frankrijk hadden om uiteenlopende redenen meer moeite om zich aan te passen.

Als deze nieuwe strategieën al tot doel hadden om meer electorale steun te verwerven, dan lukte dat over het algemeen niet. Hoewel New Labour dankzij de heroriëntatie en de bijbehorende tijdelijke naamswijziging in 1997 weer aan de macht kwam (en in 2001 en 2005 aan de macht bleef), behaalden de meeste sociaaldemocratische partijen in de jaren negentig en het eerste decennium in de nieuwe eeuw een lager stemmenpercentage dan in de decennia daarvoor. De positie van de sociaaldemocratie is anno 2016 niet gespeend van ironie: toen enkele sociaaldemocratische intellectuelen in 1998 de balans opmaakten van de wijze waarop hun partijen op de nieuwe uitdagingen hadden gereageerd, konden ze nog van de ‘magical return of social democracy in a liberal era’ spreken.² In die jaren voor de eeuwwisseling waren de sociaaldemocraten in tien van de (toen) vijftien lidstaten van de Europese Unie aan de macht.

Vijftien tot twintig jaar later staat het er geheel anders voor. Wat opvalt is de verzwakte positie van de sociaaldemocratie. In de eerste jaren na de ineenstorting van de financiële markten in 2008 – toen zou mogen worden verwacht dat ongeruste kiezers de sociaaldemocraten zouden steunen – verloren sociaaldemocratische partijen niet alleen in Nederland, maar ook in Griekenland, Spanje en het Verenigd Koninkrijk. In 2015 was het beeld weer anders: socialistische of sociaaldemocratische partijen waren aan de macht gekomen in Frankrijk in 2012, in Denemarken in 2013 en in Zweden in 2015, of tot de regeringscoalitie toegetreden in België in 2011, in Nederland in 2012 en in Duitsland in 2013. Desalniettemin lag hun gemiddelde electorale score lager en was hun grip op de macht verzwakt. De sociaaldemocraten belandden in België in 2014 weer in de oppositie, net als in Denemarken in 2015, alhoewel ze daar bij de verkiezingen

lichte winst boeken. Daarbij komt dat wanneer de sociaaldemocratische partijen regeerden, zij niet in staat waren hun beginselen in beleid om te zetten zoals zij graag zouden willen. Nu is dat eigenlijk altijd een probleem, maar de situatie in het tweede decennium van deze eeuw is wel helemaal nijpend, vanwege de door de bank genomen afnemende electorale kracht van de sociaaldemocratie. En als dit al niet problematisch zou zijn, dan is het wel de budgettaire regelgeving van de Europese Unie, die de mogelijkheden van de sociaaldemocratische partijen beperkt om de economie te stimuleren, zoals velen graag wensen. In plaats daarvan worden zij door Brussel gedwongen tot bezuinigingen, die hun al fragiele electorale basis verder verzwakken en hun politieke positie verder aantasten.

In deze beschouwing ga ik eerst in op de ontwikkeling van de electorale aanhang van de sociaaldemocratische partijen en op de vraag hoe deze van invloed is geweest op hun vermogen om te regeren. Daarna beschrijf ik de wijze waarop deze partijen in Zweden en Denemarken, Duitsland, Nederland, het Verenigd Koninkrijk en – in mindere mate – Frankrijk zich hebben aangepast aan de gewijzigde omstandigheden. Deze zes partijen hebben soms op vergelijkbare wijze, maar soms ook heel verschillend gereageerd. Bij de beschrijving van dit proces heb ik het onderzoek van de Duitse politicologen Wolfgang Merkel, Alexander Petring, Christian Henkes en Christoph Egle als uitgangspunt genomen.³ Ik ga echter een stap verder dan dit viertal door ook te analyseren wat de invloed is geweest van de transformatie van de sociaaldemocratische partijen op hun vermogen om met andere partijen te concurreren.

Sociaaldemocratische partijen zien zich niet alleen voor de uitdaging gesteld om hun traditionele instrumentarium aan te passen aan de zich wijzigende economische omstandigheden, maar staan ook voor de taak om een nieuw ‘verhaal’ te schrijven om hun leden en hun kiezers die in politiek opzicht steeds sceptischer worden uit te leggen wat zij doen en waar zij naartoe willen.⁴ Wantrouwen van kiezers ten aanzien van partijen en politici is een probleem waarmee politieke partijen in alle westerse democratieën te maken hebben, maar vooral sociaaldemocratische partijen zijn het mikpunt van kritiek. Omdat hun vroegere gedachtegoed veel meer uitgesproken was, kan hun huidige opstelling gemakkelijk daartegen worden afgezet en daarmee worden vergeleken. Hierdoor vormen ze een gemakkelijk doelwit, niet alleen voor dissidenten binnen de eigen gelederen, maar ook voor links-socialistische partijen, die niet zelden teruggrijpen op het sociaaldemocratische gedachtegoed uit het verleden.

De electorale ontwikkeling van de sociaaldemocratie in Europa

Als we de huidige sociaaldemocratische familie vergelijken met die van vroeger, dan vallen twee dingen op. Ten eerste was de Europese sociaaldemocratie in de eerste decennia na de oorlog een kleinere en meer homogene politieke familie. De leden waren geografisch beperkt tot West-Europa en op nationaal niveau ideologisch gescheiden van de communistische partijen aan hun linkerzijde. De meeste sociaaldemocratische partijen waren regelmatig aan de macht. Het waren gematigde partijen die zich aanvankelijk vooral bezighielden met de wederopbouw en daarna met de opbouw en/of uitbreiding van de verzorgingsstaat. Alleen in Frankrijk en Italië, waar ze moesten concurreren met krachtige communistische partijen, behielden de sociaaldemocraten meer van hun radicale retoriek, maar dit gold minder voor hun praktijk.

Ten tweede waren de sociaaldemocraten, zoals tabel 1 laat zien, in electoraal opzicht sterk. Hoewel zij na de Tweede Wereldoorlog slechts zelden in de buurt kwamen van de parlementaire meerderheid waar eerdere generaties hun hoop op hadden gevestigd, behaalden de sociaaldemocraten in het Verenigd Koninkrijk, Oostenrijk, Noorwegen en Zweden in de jaren vijftig en zestig gemiddeld meer dan 40 procent van de stemmen. De Deense sociaaldemocraten kwamen hierbij dicht in de buurt met iets meer, respectievelijk iets minder dan 40 procent. De meeste, maar zeker niet alle partijen, haalden in de jaren zeventig nog altijd goede verkiezingsresultaten. In West-Duitsland begonnen de sociaaldemocraten weliswaar zwakker maar wisten zij langzaam maar zeker hun positie te versterken: van gemiddeld 30,3 procent in de jaren vijftig en 39,4 procent in de jaren zestig tot 44,2 procent in de jaren zeventig. In Oostenrijk groeide de Sozialdemokratische Partei Österreichs (SPÖ) van 43,3 procent in de jaren vijftig en zestig tot 50 procent in de jaren zeventig. In Nederland behaalde de PvdA in 1956 32,7 procent. Dit hoogtepunt werd alleen verbeterd in 1977, toen de partij 33,8 procent van de stemmen kreeg, en in 1986, met 33,2 procent van de stemmen (zie tabel 1 in de bijlage). In Denemarken, Noorwegen en het Verenigd Koninkrijk daarentegen begon in de jaren zeventig de electorale neergang.

De sociaaldemocratische familie veranderde van aanzien in de daaropvolgende decennia. Door de overgang van dictatoriale naar democratische regimes in delen van Europa werd niet alleen haar geografische spreiding breder, maar werd zij ook ideologisch en programmatisch meer divers. Onder de nieuwe

Tabel 1. Gemiddeld percentage van de stemmen voor sociaaldemocratische partijen in parlementsverkiezingen in West-Europa per decennium, 1950-2009; vanaf 2010 de percentages per verkiezing

	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	1990-99	2000-09	2010	2011	2012	2013	2014	2015
België	35,9	31,0	26,6	28,0	23,3	24,6	11,6				10,3	
Denemarken	40,2	39,1	33,6	30,9	36,0	26,6		24,8				26,3
Duitsland	30,3	39,4	44,2	39,4	36,6	31,9				25,7		
Finland	25,3	23,4	24,5	25,4	24,4	23,0		19,2				16,5
Frankrijk	15,2	15,9	21,0	34,5	20,6	24,4			29,4			
Ierland	10,9	14,7	12,7	8,9	14,9	10,5		19,5				
Luxemburg	34,1	33,5	24,8	29,0	23,9	22,5				20,3		
Nederland	30,7	25,8	28,6	31,0	26,5	21,2	19,6		24,8			
Noorwegen	47,5	45,5	38,8	37,4	36,0	30,8				30,8		
Oostenrijk	43,3	43,3	50,0	45,4	37,3	33,7				26,9		
Verenigd Koninkrijk	46,3	46,1	39,1	29,2	38,8	38,0	29,0					30,4
Zweden	45,6	48,4	43,7	44,5	39,8	37,5	30,7				31,0	
Zwitserland	26,5	25,1	24,1	20,6	20,9	21,4		18,7				
Ongewogen gemiddelde, 13 landen	33,2	33,2	31,7	31,1	29,2	26,6						

Nieuwe democratieën:

Griekenland			19,5	43,4	42,3	41,6			13,2 12,3*			4,7
Portugal			33,5	26,4	39,0	39,9		28,1				
Spanje			30,9	32,4	31,2	29,2		28,8				

* In 2012 werden er in Griekenland twee keer parlementsverkiezingen gehouden: op 6 mei en op 17 juni.

Bronnen: - Voor de periode 1950-2009: G. Moschonas, 'Historical Decline or Change of Scale? The Electoral Dynamics of European Social Democratic Parties, 1950-2009', in: J.F. Cronin, G. Ross en J. Shoch (red.), *What's Left of the Left. Democrats and Social Democrats in Challenging Times* (Durham en Londen, 2011), tabel 1, 53. Italië is weggelaten omdat geen enkele partij gedurende de hele periode actief was. - Voor de periode 2010-2015: IFES Election Guide (www.electionguide.org), die niet volledig is. Voor Denemarken 2015 is gebruikgemaakt van www.dst.dk/valg/Valg1487635/valgopg/valgopgHL.htm; Ierland 2011 www.oireachtas.ie/documents/publications/2011_Electoral_Handbookrev.pdf; voor Nederland 2010 www.verkiezingsuitslagen.nl; voor Zwitserland 2011 www.parlament.ch/e/wahlen-abstimmungen/parlamentswahlen/wahlen-2011/Pages/eckdaten.aspx; voor het Verenigd Koninkrijk 2010 researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/CBP-7186; voor Spanje 2011 www.infoelectoral.interior.es/min/busquedaAvanzadaAction.html?vuelta=1&codTipoEleccion=2&codPeriodo=20111&codEstado=99&codComunidad=0&codProvincia=0&codMunicipio=0&codDistrito=0&codSeccion=0&codMesa=0.

partijen waren niet alleen Panellinio Sosialistiko Kinima (PASOK) in Griekenland en de Partido Socialista Obrero Español (PSOE) in Spanje, maar na de val van de Berlijnse Muur in 1989 ook de voormalige communisten in Italië en ‘hervormde’ communisten in verschillende Midden-Europese landen. De Midden-Europese partijen waren minder hecht georganiseerd dan hun tegenhangers in West-Europa. Zij hielden zich aanvankelijk vooral bezig met de overgangsproblemen – het aanpassen van hun economie en rechtssysteem aan het kapitalisme, de democratische spelregels en (in veel gevallen) toetreding tot de Europese Unie.⁵

Zowel PASOK als de PSOE groeide niet alleen uit tot de belangrijkste linkse partij in het Griekse en Spaanse partijstelsel, maar ze deden het electoraal ook beter dan veel van hun tegenhangers in West-Europa. Zoals in tabel 1 te zien is, kreeg PASOK gemiddeld 41 tot 43 procent van de stemmen in de periode 1980–2009, terwijl het gemiddelde aantal stemmen voor de PSOE varieerde tussen 29 en 31 procent. De Portugese socialisten behaalden rond de eeuwwisseling 39 à 40 procent. Alleen de Oostenrijkse, Zweedse en Duitse sociaaldemocraten hebben vergelijkbare of hogere gemiddelden behaald.

De Griekse politicoloog Gerassimos Moschonas stelt dat veel oudere sociaaldemocratische partijen electoraal zwakker zijn geworden.⁶ Hij toont aan dat het gemiddelde stemmenpercentage van veel van deze partijen in de jaren negentig en na de eeuwwisseling lager was dan in de decennia daarvoor. Tabel 1 laat zien dat veel (maar zeker niet alle) partijen in de periode 1990–2009 gemiddeld 5 tot 10 procent minder stemmen kregen dan in de jaren vijftig en zestig of – zoals in Duitsland – de jaren zeventig. Deze trend is goed te zien in Oostenrijk, waar het gemiddelde stemmenpercentage terugliep van 45,4 procent in de jaren tachtig tot 37,3 procent in de jaren negentig en 33,7 procent in het nieuwe millennium. De belangrijkste uitzonderingen zijn het Verenigd Koninkrijk, waar de Labour Party haar dieptepunt bereikte in 1983 en zich in de jaren negentig herstelde, en landen als Finland, Zwitserland en Ierland, waar de sociaaldemocraten nooit erg sterk zijn geweest.

De mate van de electorale teruggang sinds de jaren negentig is schokkend als we kijken naar individuele partijen. In verschillende landen vielen partijen tijdelijk dan wel voor lange duur terug tot een niveau dat lager lag dan ooit sinds de Tweede Wereldoorlog. Onder de partijen met voor hun doen ongekend slechte resultaten vinden we niet alleen de PvdA met 15,7 procent in 2002, maar ook de Oostenrijkse sociaaldemocraten met 29,3 procent in 2008, de Zweedse

met 30,1 procent in 2010, Det Norske Arbeiderpartiet (DNA) met 24,3 procent in 2001, de Deense sociaaldemocraten (sinds 2002 Socialdemokraterne geheten) met 24,8 procent in 2011 en de Duitse SPD met slechts 23 procent van de stemmen in 2009. Deze neerwaartse trend doet zich echter niet overal en in dezelfde mate voor en sinds 2010 tonen enkele partijen ook een licht electoraal herstel. De SPÖ, de SPD, DNA en de Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP) in Zweden hadden te kampen met aanhoudend teruglopende resultaten (bij meerdere verkiezingen), terwijl de Noorse DNA weer opleefde na een kortstondige terugval en de Franse PS in 2012 bijna 30 procent van de stemmen behaalde, na een terugval in de decennia daarvoor tot 14,9 respectievelijk 10,1 procent. Maar vrijwel geen enkele partij heeft zoveel ups en downs doorgemaakt als de PvdA (zie figuur 1 in het eerste hoofdstuk van deze bundel). De partij wist de aanhoudende teruggang sinds 1986 in 1998 te keren, toen haar kiezersaandeel weer steeg tot 29 procent. Na de electorale dreun van 2002 (15,1 procent) kwam de PvdA in 2003 weer uit op 27,3 procent. Bij de verkiezingen van 2012 behaalde zij 24,8 procent.

Als gevolg van de afbrokkelende electorale basis is de sociaaldemocratie in Europa nu een zwakkere politieke kracht dan voorheen. Daarbij moet wel bedacht worden dat de jaren vijftig en zestig een tijd van uitzonderlijke stabiliteit in het West-Europese partijstelsel waren. De politicologen Stefano Bartolini en Peter Mair hebben erop gewezen dat de fragmentatie in deze periode vergeleken met het interbellum en de jaren direct na de oorlog was verminderd. De meeste partijstelsels werden gedomineerd door een stabiele kern: de communistische partijen waren zo goed als verdwenen en nieuwe politieke partijen kwamen nog maar net in beeld.⁷

Vanaf de jaren zeventig leidden maatschappelijke, economische en politieke ontwikkelingen ertoe dat de basis voor sociaaldemocratische partijen in de samenleving afkalfde. Zij kregen met meer concurrentie van andere partijen te maken en het werd voor hen moeilijker om de coalitie tussen de arbeiders- en middenklasse in stand te houden waarop hun electorale succes in het verleden vaak was gestoeld.⁸ Door de hervormingen van de verzorgingsstaat waartoe zij zich gedwongen voelden, haalden ze zich de woede op de hals van ambtenaren, vakbonden en andere groepen binnen hun electoraat. Daarbij was het niet makkelijk om dit beleid te ‘verkopen’ aan een in toenemende mate heterogene achterban die zich niet alleen minder verbonden voelde met de sociaaldemocratie dan eerdere generaties, maar die vaak ook nog eens de keuze had uit een breder partijpolitiek aanbod.

De afnemende loyaliteit weerspiegelde de industriële herstructurering en het verval – vanaf de jaren zeventig – van traditionele bedrijfstakken als de zware metaal en de scheepsbouw. De arbeiders die hier werkten, hadden lange tijd de kern van de achterban van veel sociaaldemocratische partijen gevormd. De afbrokkelende betrokkenheid was daarnaast ook het gevolg van het succes van het sociaaldemocratische beleid, dat immers was gericht op de emancipatie van de arbeidersklasse. Anders dan eerdere generaties bleven arbeiders die zich hadden opgewerkt niet vanzelfsprekend trouw aan de sociaaldemocratische partij, en hun kinderen evenmin.

De afnemende partijloyaliteit was voorts het gevolg van de veranderende normen- en waardepatronen in de jaren zestig en zeventig, en de reacties daar weer op tegen het einde van de twintigste eeuw.⁹ In veel landen presenteerden zich naast de oudere, gevestigde partijen groene, links-libertaire en links-socialistische nieuwkomers aan de ene kant van het politieke bestel en (wat later) rechtse populistische partijen aan de andere kant. Hoewel radicaal-rechtse populistische partijen zich tegenover de sociaaldemocratie plaatsen, hebben ze in verschillende landen een deel van de stemmen van de arbeidersklasse voor zich weten te winnen die voorheen vooral naar de sociaaldemocratische en andere linkse partijen gingen.¹⁰

Hiervoor zijn meerdere redenen te noemen. Een ervan is dat kiezers minder trouw zijn geworden aan één partij. Een andere, minstens zo belangrijke reden, is dat radicaal-rechtse populistische partijen hebben laten zien in staat te zijn hun programma aan te passen om zo een grotere aanhang te verwerven. Zij zijn traditioneel tegen immigratie, multiculturalisme, de Europese Unie en meer in het algemeen tegen een vermeende elite die ‘het volk’ en wat het volk wil is vergeten. Aan deze speerpunten hebben de rechtse populistten vaak de verdediging van bestaande sociale rechten en van de verzorgingsstaat als zodanig toegevoegd.¹¹ De rechts-populistische partijen zijn niet alleen wendbaar gebleken in de zin dat ze het inhoudelijke accent sneller verleggen dan andere partijen, maar ze zijn ook erg goed in het mobiliseren van de steun van delen van de arbeidersklasse.

Geconfronteerd met meer keuzemogelijkheden hebben kiezers in veel landen hun stemrecht gebruikt om vaker van partij te wisselen. De partijstelsels van de jaren negentig en het eerste decennium van deze eeuw zijn daarom veel beweeglijker en veranderlijker gebleken dan die van de jaren vijftig en zestig.¹² De minder hechte band tussen kiezers en partijen alsmede de toegenomen electorale keuzemogelijkheden vormen de achtergrond waartegen de problemen

van de sociaaldemocratie kunnen worden geportretteerd. Maar geen van beide verschijnselen verklaart waarom de sociaaldemocratie door de bank genomen electoraal steeds minder aantrekkelijk is geworden. In de volgende paragrafen ga ik in op de programmatische ontwikkeling van de sociaaldemocratische partijen. Dan zullen we zien hoe lastig het in de huidige omstandigheden blijkt te zijn om hun agenda van gematigde hervormingen uit te voeren en tegelijkertijd aantrekkelijk te blijven voor hun steeds diverser wordende electoraat.

Het ‘gouden tijdperk’ van de sociaaldemocratie

Politieke partijen kunnen succesvol zijn en hun machtsbasis bestendigen door beleid uit te voeren dat blijvende voordelen biedt voor zowel hun achterban als de samenleving als geheel. De periode van 1945 tot 1973 (het jaar van de eerste energiecrisis) wordt gezien als het ‘gouden tijdperk’ voor de sociaaldemocratie – niet omdat sociaaldemocraten toen voortdurend aan de macht waren (want dat was niet het geval) of ideologische blauwdrukken in de praktijk brachten (ook dat was niet het geval), maar omdat regeringen van uiteenlopende politieke samenstelling hun economische beleid richtten op economische groei en volledige werkgelegenheid, en begrotingsoverschotten aanwendden voor de opbouw van een verzorgingsstaat met een stelsel van sociale zekerheid en publieke voorzieningen. De gehanteerde instrumenten varieerden van indicatieve planning in Frankrijk, inkomensbeleid in Nederland, een op solidariteit gerichte loonpolitiek en een actief arbeidsmarktbeleid in Zweden, tot keynesiaans anticyclisch conjunctuurbeleid. Van dit laatste werd in het Verenigd Koninkrijk en Scandinavië meer gebruikgemaakt dan in West-Duitsland of Nederland.¹³

In landen met een georganiseerde markteconomie maakten beleidsmakers van deze instrumenten gebruik om economische krachten te binden aan sociale maatstaven. Ze konden hierbij terugvallen op een brede overeenstemming – die tijdens de Tweede Wereldoorlog vaste vorm had gekregen – dat een terugkeer naar de economische en politieke ontwrichting van het interbellum te allen tijde voorkomen moest worden. Ze werden voorts geholpen door het Bretton Woods-systeem van vaste wisselkoersen, de Koude Oorlog en een combinatie van geluk en bijzondere omstandigheden.

Bretton Woods was belangrijk omdat het een systeem creëerde van stabiele wisselkoersen en standaarden die een groei van de internationale handel mogelijk maakten. Nationale economieën bleven echter nog voldoende onafhankelijk

van het internationale handelsverkeer om op keynesiaanse wijze te worden gestuurd of andere 'nationale' beleidstoepassingen mogelijk te maken.¹⁴ De Koude Oorlog droeg bij aan een klimaat van gelijkgestemdheid in de westerse wereld en bracht de Verenigde Staten tot het inzicht dat een stabiel en welvarend West-Europa als bolwerk tegen het communisme kon dienen. Verder profiteerden sommige sociaaldemocratische partijen (bijvoorbeeld in Scandinavië) van de aanhoudende industrialisering en urbanisering, die een toename tot gevolg hadden van het aantal blauweboordenwerkers, hun belangrijkste achterban.

Niet alleen de sociaaldemocraten, maar ook de christendemocraten en veel conservatieven waren voorstander van het uitbreiden van de sociale zekerheid en de verzorgingsstaat. Hoewel het sociale beleid van deze partijen minder gericht was op gelijkheid dan de sociaaldemocraten wensten, profiteerde de sociaaldemocratische achterban niettemin van het resultaat: een bredere materiële bescherming. De sociaaldemocraten waren in Nederland van 1946 tot 1958 aan de macht, en gedurende langere perioden in Denemarken, Noorwegen en Zweden, waardoor ze beleid konden uitvoeren dat hun kiezers tastbare voordelen opleverde (zoals de Algemene Ouderdomswet – AOW – in Nederland, uitbreiding van de sociale zekerheid in Scandinavië, en aanvullend pensioen in Zweden). Wat veel sociaaldemocratische partijen deden, namelijk het kapitalisme dusdanig beheren dat de positie van arbeiders en van de armsten werd verbeterd, leek nauwelijks nog op eerdere noties als de socialisatie van de productiemiddelen. Het betekende wel dat de nationale economieën konden worden bijgestuurd en dat de sociaaldemocratische partijen concrete resultaten konden boeken.

De sociaaldemocratie in tijden van globalisering en neoliberalisme

Het sturen van de nationale markteconomieën werd vanaf de jaren zeventig moeilijker. Sinds die tijd werd de sociaaldemocratie namelijk geconfronteerd met de grote uitdagingen van de globalisering, het neoliberalisme en de verre-gaande Europese integratie. Globalisering is geen nieuw fenomeen – het was al een kenmerk van de economieën van voor de Eerste Wereldoorlog –, maar nam vanaf de jaren zeventig een grote vlucht.¹⁵ Ondanks een internationaal handelsstelsel met steeds lagere tarieven en steeds minder handelsbarrières waren de meeste naoorlogse nationale economieën nog altijd relatief gesloten en afgeschermd van de internationale economie.¹⁶ Keynesiaans beleid was in de jaren vijftig en zestig effectief omdat het geld dat in de economie werd gepompt niet

alleen leidde tot meer vraag naar goederen, maar ook tot meer werkgelegenheid. Maar dit evenwicht was erop gebaseerd dat de productie – of deze nu voor de export of voor binnenlandse consumptie bestemd was – in het land zelf bleef. Als gevolg van het steeds verder opheffen van handelsbarrières werd het echter gemakkelijker om de productie naar andere delen van de wereld te verplaatsen. Deze ontwikkeling werd manifest in de jaren zeventig en zij zette zich voort in de daaropvolgende decennia. Een van de gevolgen van de globalisering was dat het steeds moeilijker werd om nationale economieën te sturen zonder rekening te houden met wat er elders in de wereld gebeurde.

De problemen van de sociaaldemocraten werden verder vergroot door de komst van een nieuw beleidsparadigma. Conservatieve denktanks in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten en rechtse partijen in de westerse wereld droegen vol overgave het neoliberale geloofsartikel uit dat overheden zich minder moesten bemoeien met de economie. Meer vrijheid voor de markt was de sleutel tot welvaart. Monetarisme vormde de kern: de nodige sturing van de economie diende niet te geschieden door regeringen, die immers onderhevig zijn aan politieke druk, maar te worden overgelaten aan onafhankelijke centrale banken. Zij hadden als taak om de inflatie onder controle te houden door de geldvoorraad te beheren. Overheden hadden hierin ook een rol, zij het niet om de economie te sturen of om werkgelegenheid of een minimumbestaan aan hun burgers te garanderen, maar om voor sluitende begrotingen te zorgen, belastingen te verlagen, te dereguleren, handel te bevorderen en het concurrentievermogen te vergroten.

Het monetarisme werd steeds dominanter in westerse democratieën en was het sterkst in het Verenigd Koninkrijk, waar de conservatieve regeringen onder leiding van de premiers Margaret Thatcher en John Major de economie en de verzorgingsstaat hervormden, en in de Verenigde Staten, waar het pleidooi voor monetarisme van president Ronald Reagan overigens teniet werd gedaan door een zeer sterke toename van de militaire uitgaven. Monetarisme was, net als globalisering, overigens niet nieuw. In de periode na de Tweede Wereldoorlog was het monetarisme diep geworteld in West-Duitsland. De Bundesbank had een grondwettelijk mandaat om de inflatie tot een minimum te beperken en de waarde van de Duitse mark te handhaven, maar deze monetaristische opdracht werd genuanceerd door het eveneens constitutioneel vastgelegde beginsel dat de markt aan sociale grenzen is gebonden (de sociale markteconomie).

Ook in andere landen waren deze uitgangspunten niet onbekend. Kleinere democratieën waren zich terdege bewust van de noodzaak om hun concur-

rentievermogen te bewaken en zij combineerden dit in sommige gevallen met keynesiaanse instrumenten (bijvoorbeeld in Scandinavië), en in andere gevallen met een evenwichtige groei (in Nederland in de jaren vijftig en zestig).¹⁷ Het door de globalisering bevorderde neoliberalisme alsmede de angst dat economische activiteit uit het land zou kunnen verdwijnen, lieten echter minder ruimte voor sturing en investeringen door de overheid en voor haar vermogen een onderscheidend sociaal of economisch beleid te voeren.

Ook de Europese integratie ging de beleidsvrijheid van nationale regeringen verder beperken. Economisch is de Europese Unie gericht op het standaardiseren van regels en het wegnemen van handelsbarrières. Lidstaten krijgen zo voor hun goederen en diensten toegang tot een grotere markt, maar ervaren tegelijk dat het moeilijker is om hun eigen industrieën te beschermen of te stimuleren, of om eigen regels op te stellen. Lidstaten hebben weliswaar nog steeds zeggenschap over de meeste aspecten van het nationale sociale beleid, maar dan wel binnen de context van steeds verdergaande economische integratie.

De hiervoor aangeduide veranderingen voltrokken zich niet allemaal tegelijk. De opmars van het neoliberale denken begon al in het begin van de jaren tachtig, terwijl in het volgende decennium de ontwikkeling in de richting van gemeenschappelijk beleid als gevolg van de Europese integratie met de plannen voor een Europese Monetaire Unie (EMU) met een gemeenschappelijke munt in een stroomversnelling kwam. Als gevolg van de positie en rol van de Duitse economie werden in de EMU de Duitse mark en het monetaire beleid van de Bundesbank gevolgd. Op aandringen van Duitsland moesten lidstaten die aan de euro wilden deelnemen ervoor zorgen dat hun begrotingstekort niet meer bedroeg dan drie procent en de totale staatsschuld niet meer dan zestig procent van het nationaal inkomen. Dezelfde criteria werden vastgelegd in het Stabiliteits- en Groeipact en in de protocollen en regels die de basis vormen van het Europees Stabiliteitsmechanisme (ESM), het permanente noodfonds dat aan lidstaten die in financiële moeilijkheden verkeren leningen verstrekt. De nieuwe regels werden ondersteund door sancties in de vorm van toezicht door Brussel en straffen voor het overschrijden van de vastgelegde limieten (Europees Semester).

Globalisering, neoliberalisme en de diepgaande Europese integratie stelden de sociaaldemocratische partijen voor lastige problemen. Hun succes was sterk verbonden met hun vermogen het kapitalisme te sturen. Hoewel het neoliberalisme staatsingrijpen niet geheel in de ban deed, proclameerde het wel dat

overheden alleen mochten interveniëren in de economie om marktwerking te bevorderen. De staat mocht dus niet de economie sturen, inkomens herverdelen of de werkgelegenheid stimuleren. Volgens de neoliberale opvatting moesten de overheden zich erop toeleggen ruimte voor de markt te scheppen door te dereguleren, de uitgaven te beperken en de begrotingstekorten weg te werken. Een van de gevolgen hiervan was dat de sociaaldemocratische partijen, of zij nu in de regering zaten of in de oppositie, nieuwe wegen moesten vinden om enerzijds de verzorgingsstaat, die tot hun erfgoed behoorde, in stand te houden en anderzijds nieuwe aansprekende programma's op te stellen die bij de veranderde omstandigheden pasten. Daarbij werden ook zij geconfronteerd met de financiële druk van de sociale arrangementen die zij zelf en andere partijen hadden geïntroduceerd.

Sommige partijen (vooral die in Noord-Europa) waren in het vinden van nieuwe wegen succesvoller dan andere. Van invloed hierop was onder meer de mogelijkheid die partijen hadden om alleen te regeren, of om de voorwaarden te bepalen waarop ze de macht met andere partijen wilden of moesten delen. Enkele partijen, waaronder de PvdA, die stevast afhankelijk waren van coalities met christendemocraten, liberalen of andere partners, waren zwakker dan de Scandinavische partijen, die machtiger waren (of ze nu alleen regeerden in een minderheidsregering of deel uitmaakten van regeringscoalities waarbinnen ze de grootste partij waren). Maar het uitoefenen van macht was niet genoeg. Voor veel maatschappelijke problemen waarmee overheden nu werden geconfronteerd, bestonden geen algemene oplossingen meer. In de meeste landen bood de verzorgingsstaat een zekere mate van sociale bescherming. Het bleek allereerst ingewikkeld om deze bestaande sociale arrangementen verder te verfijnen. Zo was het aanpakken van ongelijkheid niet langer een kwestie van iedereen naar eenzelfde niveau tillen, maar van het vinden van oplossingen voor specifiekere problemen, zoals het aan werk helpen van langdurig werklozen of gedeeltelijk arbeidsongeschikten. Het bleek nog veel lastiger voor sociaaldemocratische partijen om onder de nieuwe omstandigheden en financiële beperkingen diepgaande hervormingen van de verzorgingsstaat te realiseren zonder hun programmatische uitgangspunten geweld aan te doen en een belangrijk deel van hun electoraat van zich te vervreemden.

Strikt genomen dwongen de genoemde ontwikkelingen zoals de toenemende globalisering, de opkomst van het neoliberalisme en de voortschrijdende Europese integratie de sociaaldemocraten niet om hun doelstellingen of hun beleidsinstrumenten aan te passen. Partijen evenwel die op de oude voet voort-

gingen, belandden niet zelden in de oppositie of kwamen er op pijnlijke wijze achter dat zij een beleid voerden dat niet langer tot de gewenste en verwachte resultaten leidde. De Labour Party en de PvdA zijn voorbeelden van het eerste scenario: zij stonden lange tijd buitenspel waar het regeringsdeelname betrof. Het opvallendste voorbeeld van de tweede optie was de PS van Mitterrand in Frankrijk, die in het begin van de jaren tachtig het voorgenomen keynesiaans economisch stimuleringsbeleid en een radicaal programma van nationaliseren en grotere economische controle faliekant zag mislukken. De partij zag zich gedwongen om haar beleid terug te draaien en in 1982 en 1984 substantiële bezuinigingsmaatregelen door te voeren.¹⁸

Stug doorzetten en vast blijven houden aan het beleid van vroeger was dus voor de meeste sociaaldemocratische partijen niet langer een verantwoord alternatief, maar het was erg moeilijk om een nieuwe combinatie van doelstellingen en de bijbehorende instrumenten te vinden. De hervorming van de verzorgingsstaat, een prudent financieel beleid gericht op verlaging van de overheidsuitgaven en de belastingdruk, het wegwerken van tekorten en een sluitende begroting, hadden alle als risico dat zij de vakbeweging en de traditionele achterban van de sociaaldemocratie vervreemdden. Dit gold ook voor marktvriendelijke maatregelen zoals deregulering, of het verminderen of afschaffen van de progressiviteit in de belastingheffing. Beperkt in de mate waarin zij effectief konden interveniëren om de vraag naar goederen en diensten te stimuleren, stapten sommige sociaaldemocratische partijen over op ‘aanbodgericht’ beleid, waaronder het verbeteren van het aanbod van arbeid door werknemers om te scholen zodat ze over de kennis en vaardigheden beschikten die nodig zijn in een complexe economie. Er kwam een grotere nadruk op sociale investeringen (in onderwijs, kinderopvang en dergelijke) en vergroting van de arbeidsparticipatie. Daarvoor waren hervormingen van het socialezekerheidsstelsel nodig, zodat mensen werden geprikkeld om te gaan werken.

Dit beleid was in bepaalde opzichten succesvol: sommige partijen die ervoor kozen, waaronder New Labour van Tony Blair en de PvdA onder Wim Kok, waren in staat langere tijd te regeren, in een periode van aanhoudende economische groei. De nieuwe koers leidde echter ook tot wrevel onder belangrijke groepen in de sociaaldemocratische achterban en maakte de sociaaldemocratische partijen kwetsbaar voor concurrentie op de linker- en rechterflank van het politieke bestel. In de volgende paragraaf zal worden nagegaan hoe verschillende partijen zich in de jaren rond de eeuwwisseling hebben aangepast.

Patronen van vernieuwing en aanpassing

Aan het einde van de jaren negentig waren in tien van de (toen) vijftien lidstaten van de Europese Unie sociaaldemocratische partijen aan de macht. Sommige daarvan leken in de nasleep van de ondergang van het communisme een ideologische renaissance door te maken, waarbij ze een Derde Weg tussen liberalisme en socialisme verkenden, net zoals de Democraten van de in 1992 verkozen president Bill Clinton in de Verenigde Staten. Deze Derde Weg kan evenwel op heel verschillende manieren worden opgevat. Het concept kan verwijzen naar de uitgangspunten zoals uiteengezet door de Engelse socioloog Anthony Giddens in zijn boek *The Third Way*, naar het beleid van New Labour, en naar de ideeën die Blair en de Duitse Bondskanselier Gerhard Schröder in 1999 uit de doeken deden in hun manifest met als titel *Europe: The Third Way/Die Neue Mitte*.¹⁹

De term wordt echter ook gehanteerd als metafoor om het veranderingsproces van een aantal sociaaldemocratische partijen aan te duiden. Die transformatie betekende meestal niet alleen een aanpassing aan de markt – iets wat de meeste partijen in het interbellum al hadden gedaan of anders in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog –, maar ook een zekere aanvaarding van een steeds meer op mondiale schaal functionerende internationale economie, en van de grotere ongelijkheid die hiervan het gevolg was. In de praktijk vertaalde deze heroriëntatie zich in het bepleiten van minder of soepeler regelgeving of zelfs deregulering en – breder beschouwd – minder overheidsingrijpen en minder herverdeling, alsmede hervorming van de publieke sector en privatisering van staatsbedrijven.

Voorstanders van de Derde Weg keurden overheidsinterventie niet helemaal af (maatschappelijke inclusie werd belangrijk geacht en het was nog steeds de taak van de overheid om een minimumbestaan te garanderen), maar zij legden meer nadruk op de individuele verantwoordelijkheid van burgers voor hun maatschappelijke positie, en gaven de voorkeur aan het aanpakken van specifieke problemen en het beperken van het beroep op sociale voorzieningen tot degenen die deze werkelijk nodig hadden.²⁰ Dit betekende een restrictievere toegang tot het stelsel van sociale zekerheid.

Er bestond dus niet één Derde Weg, of één gemeenschappelijk model dat partijen volgden. Volgens de Wiardi Beckman Stichting (WBS), het wetenschappelijk bureau van de PvdA, kende de Derde Weg meerdere varianten, waarvan de ene internationaal veel publicitaire aandacht kreeg (zoals Blair, die bleef her-

halen dat zijn partij de *New Labour Party* was geworden), terwijl andere (de PvdA en de 'Derde Weg avant la lettre' van Kok) veelal over het hoofd werden gezien.²¹

De politicoloog Merkel en zijn collega's hebben de veranderde opstelling van de sociaaldemocratische partijen van het Verenigd Koninkrijk, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, Nederland en Zweden geanalyseerd.²² Deze partijen zijn alle afkomstig uit Noordwest-Europa en daardoor goed vergelijkbaar. Zij behoren tot dezelfde politieke familie, maar hun politieke ervaringen verschillen aanzienlijk. De Deense en Zweedse sociaaldemocraten hebben langdurig geregeerd, hetgeen hen in de gelegenheid stelde een uitgebreide, egalitaire en universalistische verzorgingsstaat op te bouwen, dat wil zeggen dat de arrangementen niet selectief voor een bepaalde (zwakke) groep bestemd zijn maar voor alle burgers. Daarbij gingen ze verder dan andere partijen in de sociale bescherming van de factor arbeid.²³

Zowel de SPD als de PvdA heeft lange perioden aan de regering deelgenomen, maar minder lang dan hun Scandinavische tegenhangers en zij hadden bovendien te maken met sterke christendemocratische partijen die hun eigen stempel konden drukken op het sociaaleconomische beleid, met als resultaat een verzorgingsstaat die de kostwinner als uitgangspunt voor het socialezekerheidsstelsel nam en vooral gericht was op inkomensoverdrachten in plaats van op activering en participatie op de arbeidsmarkt. De gecompliceerde uitvoeringsorganisatie weerspiegelde het compromiskarakter van de socialezekerheidsarrangementen.²⁴

De omstandigheden waarin de Britse Labour Party en de Franse Parti Socialiste opereerden waren weer anders. Zij regeerden in meerderheidsstelsels met geschreven en ongeschreven regels die aan partijen die in het Verenigd Koninkrijk een parlementaire meerderheid hebben en die in de Franse Vijfde Republiek het presidentschap en de Nationale Vergadering beheersen, aanzienlijke macht verschaffen om op eigen wijze beleid te ontwikkelen en te implementeren. Hoewel Labour noch de PS gedwongen was met andere partijen compromissen te sluiten, waren beide partijen toch niet zo vrij om hun politieke programma geheel naar hun eigen wensen uit te voeren. Zoals hierna nog aan de orde komt, waren het de economische omstandigheden, en in het geval van Labour de vakbonden, die ertoe leidden dat partijen hun koers wijzigden.

Deze zes Noordwest-Europese partijen hebben alle hun programma en beleid moeten aanpassen aan de hiervoor beschreven veranderde omstandigheden. Merkel en de zijnen stellen dat de PvdA en de Labour Party het meest

zijn veranderd in die zin dat ze niet alleen hun beleidsinstrumenten hebben aangepast, maar ook hun doelstellingen. Hiertegenover staan de Deense en de Zweedse sociaaldemocraten, die wel hun instrumenten maar niet hun doelstellingen hebben gewijzigd. Het veranderingsproces binnen de SPD en de PS verliep trager dan bij de eerstgenoemde vier. Deze onderlinge verschillen nemen niet weg dat alle zes de partijen bezuinigingen voor hun rekening hebben moeten nemen en zich genoodzaakt zagen maatregelen door te voeren die in ieder geval een deel van hun achterban tegen de borst stuitten. Op de wijze waarop ze dit hebben gedaan, zijn de interne verhoudingen binnen de partijen zelf en de concurrentie die zij ondervonden van andere partijen van invloed geweest.

Labour Party

Hoe ingrijpend was de transformatie van de Labour Party? Om weer aan de macht te komen moesten de sociaaldemocraten in het Verenigd Koninkrijk – net als de PvdA in Nederland – zich losmaken van de radicale standpunten die ze in de jaren zeventig hadden ingenomen. De Labour Party had regeringsverantwoordelijkheid gedragen in de periode 1945-1951, 1964-1970 en 1974-1979. In die tijd bouwde zij in het Verenigd Koninkrijk de verzorgingsstaat op. Labour was echter, toen de partij werd geconfronteerd met de neergang van de industriële sector en de tekortkomingen en beperkingen van haar eigen ideologische opvattingen, niet in staat om verder te denken dan het bestaande stelsel van universalistische maar minimale sociale voorzieningen.

Na de electorale nederlaag tegen de Conservatieven van Thatcher in 1979 in de nasleep van de ‘Winter of Discontent’ (een periode met talrijke stakingen) worstelde Labour niet alleen met interne verdeeldheid en een verzwakte achterban, maar werd zij ook nog eens geconfronteerd met een regering die alles op alles zette om zowel de economie als de verzorgingsstaat ingrijpend te hervormen. Onder invloed van militante aanhangers, die in de loop van de jaren zeventig steeds meer invloed hadden gekregen, schoof Labour verder op naar links, met als gevolg dat een aantal gematigde partijleden opstapte en in 1981 de Social Democratic Party oprichtte, die uiteindelijk zou fuseren met de Liberals. Nadat Labour in 1983 nog maar 27,6 procent van de stemmen had behaald, richtte de partij zich geleidelijk aan weer op het politieke centrum.

De lange weg terug begon toen Neil Kinnock, die oorspronkelijk deel uitmaakte van de linkervleugel van Labour, na de rampzalige verkiezingen het partijleiderschap overnam van Michael Foot. De tocht naar het politieke mid-

den eindigde tegen het midden van de jaren negentig met de verkiezing van Blair als partijleider na de dood van John Smith, de opvolger van Kinnock. De herziening van de ideologische uitgangspunten van Labour bereikte haar hoogtepunt in 1995, toen de partij afstand nam van het gemeenschapsbezit van de productiemiddelen als politieke doelstelling ('Clause IV').

In zekere zin vond Labour zichzelf opnieuw uit.²⁵ Daarbij speelden de wijziging in het leiderschap van de partij en de inbreng van een aantal denktanks een belangrijke rol. Het perspectief verschoof van het traditionele accent op regulering, herverdeling en gelijkheid van uitkomsten naar een nadruk op individuele verantwoordelijkheid, gemeenschapsvorming, sociale investeringen en gelijke kansen. Deze heroriëntatie werd gecombineerd met een herwaardering van de markt en een bereidheid om het bedrijfsleven te betrekken in publiek-private samenwerkingsverbanden.²⁶

Deze ideologisch-programmatische veranderingen waren erop gericht om de Labour Party weer naar het centrum van het politieke spectrum op te laten schuiven en hadden nadrukkelijk als doel een nieuwe fase in de ontwikkeling van de partij te markeren. Dit kwam tot uitdrukking in de naam, New Labour, en in het actief onderschrijven van de Derde Weg tussen kapitalisme en socialisme, zoals bepleit door Giddens.

Omdat New Labour bij de verkiezingen van 1997 de plaats van de Conservatieven als regeringspartij wilde overnemen, deed zij er alles aan om afstand te nemen van het beleid van 'meer belasting en meer uitgaven' dat aan het 'oude' Labour kleefde. Blair poogde de middenklasse, waarop de regeringen van Thatcher en Major steunden, te verzekeren dat het veilig was om Labour weer te laten regeren. Zo beloofde de partij zich drie jaar lang te houden aan de grenzen die de Conservatieve regering voor de overheidsuitgaven had vastgesteld. Dit laatste werd overigens gecombineerd met de bereidheid hard op te treden tegen criminaliteit.

Deze politiek vanuit het centrum bracht New Labour electoraal succes. In 1997 behaalde de partij 43,2 procent van de stemmen, goed voor 413 van de 650 zetels in het Lagerhuis. Bij de verkiezingen in 2001 en 2005 behaalde zij kleinere parlementaire meerderheden. De politieke en ideologische herpositionering ging echter wel gepaard met een gevoel van verlies. Niet alleen op de linkervleugel van de partij leefde er teleurstelling, ook elders in de partij vroegen leden zich af of Labour haar 'ziel' had verloren.²⁷ In 2010 verloor de partij onder leiding van Blairs opvolger Gordon Brown haar meerderheid: zij kwam uit op 29,0 procent van de stemmen (258 zetels). In 2015 behaalde Labour 30,4

procent (232 zetels). Beide verkiezingsresultaten leidden tot het vertrek van de partijleider, gevolgd door interne verkiezingen van een opvolger die ook gevolgen hadden voor de koers van Labour. In september 2015 werd Jeremy Corbyn tot aanvoerder gekozen, die zijn partij naar links wilde laten opschuiven.

Partij van de Arbeid

Net als New Labour nam de PvdA afstand van eerdere opvattingen, maar zowel de manier waarop als de mate waarin ze dit deed was anders. New Labour moest de kiezers ervan overtuigen dat het veilig was om de partij weer te laten regeren. Het probleem van de PvdA in de jaren tachtig was niet zozeer dat zij de kiezers moest overhalen (de partij deed het bij de Kamerverkiezingen van 1986 beter dan ooit tevoren), als wel dat ze de weg naar regeringsdeelname terug moest vinden. De partij had zich in de jaren zeventig op de linkerzijde van het politieke bestel genesteld en een scherpe polarisatiestrategie tegen de confessionele partijen gevolgd. Met deze strategie behaalde de PvdA tussen 1977 en 1986 bij de Tweede Kamerverkiezingen 28,3 tot 33,8 procent van de stemmen, maar zij slaagde er niet in regeringsdeelname af te dwingen – afgezien van deelname aan het tweede kabinet-Van Agt, dat van september 1981 tot mei 1982 kortstondig aan het bewind was. De felle oppositie van de PvdA tegen de bezuinigingsmaatregelen die de coalitie van christendemocraten en liberalen na 1982 doorvoerden, leidde ertoe dat zij door velen werd afgeschreven als een potentiële regeringspartner.

Pas na de zogeheten ‘overwinningsnederlaag’ bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 en de aflossing van partijleider Joop den Uyl door voormalig vakbondsleider Wim Kok begon de vernieuwing van de partij, waardoor zij geleidelijk aan in de richting van het politieke centrum opschoof. Hiervoor moest de PvdA zowel de polarisatiestrategie opgeven als andere potentiële regeringspartijen ervan overtuigen dat ze bereid was samen te werken binnen de beleidsconsensus die in de jaren tachtig gestalte had gekregen.

Ondanks enkele commissies en vele publicaties was er geen duidelijke regie om het proces in bepaalde banen te leiden. In plaats daarvan verliet de PvdA heimelijk de polarisatiestrategie, wisselde van leider, paste programma’s aan, en trad in 1989 toe tot het derde kabinet-Lubbers. In een coalitie met de christendemocraten keurde de PvdA bezuinigingen op de Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO) goed, ondanks bezwaren van de Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV) en veel partijleden.²⁸

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 werd de PvdA hiervoor electoraal afgestraft, maar doordat de partij de grootste bleef kon zij door blijven regeren – ditmaal in door Kok geleide coalities met linkse en rechtse liberalen (tot 2002). Het beleid van deze zogeheten ‘paarse’ kabinetten was gericht op de hervorming van de sociale zekerheid, het invoeren van maatregelen om mensen weer aan het werk te krijgen, flexibilisering van arbeidscontracten (*flexicurity*) en de introductie van bedrijfsmatige elementen en marktwerking in de publieke sector. Zoals de politicologen Christoffer Green-Pedersen, Kees van Kersbergen en Anton Hemerijck hebben laten zien, kwam het accent te liggen op een activerende verzorgingsstaat.²⁹ De paarse kabinetten profiteerden van economische groei en maatschappelijke consensus – niet alleen tussen de sociale partners onderling, maar ook tussen de sociale partners en de regering. Tenzij we het ‘poldermodel’ beschouwen als een programma in plaats van een manier om tot overeenstemming te komen, was er echter geen overkoepelend verhaal ter vervanging van de oude sociaaldemocratische visie. ‘Old paradigms were abandoned without recourse to new ones,’ zoals Merkel c.s. constateren.³⁰

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti

De SAP, tussen 1933 en 1976 onafgebroken aan de macht, bracht in deze periode in Zweden een egalitaire verzorgingsstaat tot stand, met inbegrip van een actieve arbeidsmarktpolitiek, hoewel zij niet over een electorale of parlementaire meerderheid beschikte. Dankzij haar vermogen om een aanzienlijk deel van de arbeidersklasse te mobiliseren, kon de SAP allianties aangaan met de Centruumpartij (voorheen de Boerenliga) en – toen deze coalitie ten einde liep – met kleinere partijen op de linker- of rechterflank om zo de verzorgingsstaat uit te breiden.³¹

Hoewel aan de dominantie van de SAP in Zweden in 1976 een eind kwam, was de infrastructuur van sociale bescherming die de sociaaldemocraten hadden opgebouwd inmiddels diep geworteld. Voor de rechtse coalities, die aan de macht waren in de jaren 1976–1982, 1991–1994 en 2006–2014, bleek het moeilijk om de verzorgingsstaat af te slanken. Het kabinet-Bildt, dat regeerde van 1991 tot 1994, voerde weliswaar op belangrijke terreinen bezuinigingen door, maar tot op zekere hoogte was dit in het voordeel van de sociaaldemocratische regeringen die hierna kwamen: zij draaiden de bezuinigingen niet terug, maar zorgden er wel voor dat het stelsel van sociale zekerheid intact bleef.

Zowel in Zweden als in Denemarken waren de verschuivingen in de politieke opstelling van de sociaaldemocratische partijen daarom niet alleen anders dan

bij hun Engelse en Nederlandse zusterpartijen, maar ook minder opvallend. De SAP en de nationale federatie van vakbonden, de Landsorganisationen i Sverige (Nationale Organisatie in Zweden, LO), bepleitten al in de jaren zestig een actief arbeidsmarktbeleid, gecombineerd met een op solidariteit gericht inkomensbeleid, dat hogere loonkosten in industrieën met een lagere toegevoegde waarde accepteerde, terwijl de loonkosten werden beperkt in bedrijfstakken met een hogere toegevoegde waarde. In combinatie met herscholingsprogramma's, die nagenoeg verplicht waren, werd het Zweedse bedrijfsleven zo gedwongen om te moderniseren. Hierdoor ontstond een solide basis om royale socialezekerheidsregelingen te financieren. In aanvulling hierop voerden de sociaaldemocraten een keynesiaans, anticyclisch beleid en maakten zij gebruik van arbeidsvoorzieningsprojecten om volledige werkgelegenheid te verwezenlijken. Daarnaast voerden zij maatregelen door die voor een brede steun voor hun beleid zorgden, zoals een inkomensafhankelijk aanvullend pensioen.³²

Aan dit succesverhaal kwam in de jaren zeventig een einde toen duidelijk werd dat de keynesiaanse aanpak niet meer zo goed werkte als in het verleden. Het injecteren van geld in de economie om de teruglopende werkgelegenheid als gevolg van de eerste energiecrisis (in 1973) te compenseren, leidde tot stagflatie in plaats van volledige werkgelegenheid.³³ Na een oppositieperiode van 1976 tot 1982 kwamen de Zweedse sociaaldemocraten weer aan het bewind en werden zij geconfronteerd met oplopende kosten van de publieke sector. De SAP trof bezuinigingsmaatregelen, maar dit leidde tot interne conflicten. De partij raakte het momentum kwijt dat ze in de jaren zeventig nog had.³⁴

Na een tweede oppositieperiode waren de Zweedse sociaaldemocraten vanaf 1994 weer aan de macht en kregen ze opnieuw te maken met de noodzaak van bezuinigingen om de stijgende lasten van pensioenen en andere sociale arrangementen het hoofd te bieden. Hoewel de SAP zich sterk bleef maken voor publieke diensten, hervormde ze de pensioenregelingen, koppelde ze de bijstandsuitkeringen aan de economische groei en introduceerde ze eigen bijdragen voor een aantal voorzieningen. Het doel van volledige werkgelegenheid maakte plaats voor het maximaliseren van de werkgelegenheid.³⁵ Bovendien herzag de partij haar afwijzing van het lidmaatschap van de Europese Unie; in plaats daarvan maakte zij de toetreding van Zweden mogelijk. De SAP brak ook formeel met de LO, waarmee ze sinds de jaren tachtig van de negentiende eeuw organisatorisch was verstrengeld.³⁶

Acht jaar, van 2006 tot 2014, maakte de SAP deel uit van de oppositie – een ongewoon lange periode. In 2010 nam de partij aan de verkiezingen deel als partner

in een rood-groene alliantie, waarin ook de groenen en de linkse socialisten participeerden. Onder aanvoering van Mona Sahlin leed de SAP een forse nederlaag: de partij ging van 35,0 procent in 2006 naar 30,7 procent – haar slechtste resultaat sinds de invoering van het algemeen kiesrecht in 1921. De radicale rechts-populistische Zweden-Democraten kwamen met 5,7 procent in 2010 voor het eerst boven de kiesdrempel uit. Uitkomst van de verkiezingen was een rechts minderheidskabinet van onder meer de conservatieven, liberalen en christendemocraten.

De SAP deed het in 2014, dit keer geleid door Stefan Löfvén, de voormalige voorzitter van de metaalarbeidersvakbond IF Metall, iets beter: de partij kreeg nu 31 procent van de stemmen. De Zweden-Democraten scoorden 12,9 procent. Zowel de linkse als de rechtse partijen wensten op geen enkele wijze met de rechtse populistten samen te werken. Daarmee kwam de weg vrij voor een minderheidskabinet van de sociaaldemocraten en de groenen, waarvan Löfvén premier werd. De coalitie kwam al snel ten val toen haar begroting werd weggestemd. Om de Zweden-Democraten niet in de kaart te spelen, kwam het kabinet met de rechtse oppositie tot overeenstemming. Hierdoor hoefden er geen vervroegde verkiezingen te worden uitgeschreven waarvan de Zweden-Democraten zouden kunnen profiteren.³⁷ Wel moest het kabinet in belangrijke mate rekening houden met de financiële wensen van de oppositie. Deze situatie beperkt vanzelfsprekend de speelruimte van de SAP in belangrijke mate.

Tabel 2. De electorale neergang van de SAP, 1991-2014

jaar	%
1991	37,1
1994	45,3
1998	36,4
2002	39,9
2006	35,0
2010	30,7
2014	30,1

Bron: European Election Database, www.nsd.uib.no/european_election_database/country/sweden

Door hun traditie van activering en sociale investeringen, zoals in kinderopvangprogramma's, waren de Zweedse sociaaldemocraten tot minder ingrijpende wijzigingen in beleid en positionering gedwongen dan bijvoorbeeld de PvdA.

Net als veel van haar zusterpartijen kan de SAP echter niet meer rekenen op de grote electorale aanhang van de jaren negentig van de vorige eeuw (in 1994 nog 45,3 procent, zie tabel 2). Ooit was zij een van de sterkste sociaaldemocratische partijen van Europa, met duurzame steun van de arbeidersklasse en de vakbonden. Dit stelde haar in staat een solidaristische loonpolitiek te voeren die niet alleen volledige, maar ook hoogwaardige werkgelegenheid verzekerde. Die dominante positie in het electoraat en in het landsbestuur is niet meer.

Socialedemokraterne

Hoewel de Deense sociaaldemocraten (tegenwoordig Socialdemokraterne geheten) in de twintigste-eeuwse Deense politiek de grootste partij waren en van 1929 tot 1940 regeerden met de sociaalliberalen, waren ze nooit zo sterk als hun Zweedse of Noorse tegenhangers en evenmin in staat om een vergelijkbare hegemoniale positie op te bouwen. Zij zaten in de jaren 1973-1977, 1982-1993, 2001-2011 en vanaf 2015 in de oppositie; in 2001 verloren ze hun positie als grootste partij. Meer dan hun Zweedse en Noorse geestverwanten hadden ze te maken met een economie die sterker blootstond aan Europese en internationale handel (gesymboliseerd door de relatief vroege toetreding van Denemarken in 1973 tot de Europese Gemeenschappen).

Net als de SAP hebben de Deense sociaaldemocraten hun beleidsinstrumenten aangepast zonder hun doelstellingen te wijzigen. Zij hebben in de jaren tachtig hun programma herzien, voordat ze in 1993 terugkeerden in de regering. De nieuwe richting die werd ingeslagen leidde tot meer aandacht voor een actief arbeidsmarktbeleid met de introductie van 'flexicurity', waarbij meer flexibiliteit op de arbeidsmarkt werd geaccepteerd maar tegelijkertijd parttimewerknemers ook konden profiteren van de sociale zekerheid, en met het verschuiven van de verantwoordelijkheid voor passende opleidingen naar de individuele werknemers.³⁸ De nadruk op het stimuleren van individuen om aan het werk te gaan paste in de Scandinavische traditie van de verzorgingsstaat, maar zoals de politicologen Christoph Arndt en Van Kersbergen stellen: het spoort ook met de nadruk in de Derde Weg-benadering op actief arbeidsmarktbeleid.³⁹

Deze beleidscombinatie, die werd onderschreven door andere partijen, werkte goed in de jaren negentig, maar was na de eeuwwisseling geen garantie voor succes bij verkiezingen of voor regeringsmacht. In 2001 namen de behoudende liberalen de plaats in van de sociaaldemocraten als grootste partij in

het parlement. Zij vormden de kern van een aantal minderheidsregeringen, die werden gesteund door een nieuwe rechts-populistische partij, de Deense Volkspartij. De electorale steun voor de sociaaldemocraten nam na de eeuwwisseling af: in 2001 kregen zij 29,1 procent van de stemmen, in 2011 24,8 procent. Niettemin keerden de sociaaldemocraten in dat jaar terug in de regering. Partijleider Helle Thorning-Schmidts eerste kabinet was een minderheidscoalitie met de sociaalliberalen en linkse socialisten, die de steun kreeg van de Eenheidslijst van roden en groenen en soms van de rechtse liberalen. De sociaaldemocraten varieerden met hun beleid op de Derde Weglijn die zij in de jaren negentig hadden gevolgd: zij legden grote nadruk op activering en het lonend maken om weer aan het werk te gaan. Arndt en Van Kersbergen stellen dat hierin zichtbaar wordt dat het minderheidskabinet niet alleen zijn linkse bondgenoten en coalitiepartners tevreden moest stellen, maar ook de sociaalliberalen.⁴⁰ Begin 2014 stapten de linkse socialisten uit de regeringscoalitie, waarna de sociaaldemocraten en sociaalliberalen verdergingen. Bij de parlementsverkiezingen in mei 2015 boekten de opnieuw door Thorning-Schmidt geleide sociaaldemocraten lichte winst. Met 26,3 procent van de stemmen werden zij de grootste partij. Niettemin belandden zij in de oppositie, doordat de rechtse partijen een nipte meerderheid behaalden.

Parti Socialiste

De PS kwam in 1969 tot stand als het gevolg van een fusie van enkele socialistische partijen. De PS concurreerde niet alleen met de gaullisten en andere rechtse partijen, maar ook met communisten en andere linkse partijen. Net als haar belangrijkste voorganger, de Section Française de l'Internationale Ouvrière (SFIO), combineerde zij een radicale retoriek met een hervormingsgezinde praktijk. Op deze manier schermde de partij niet alleen haar linkerflank af, maar bood ze ook ruimte aan verschillende stromingen binnen de eigen gelederen.

Van 1981 tot 1995 leverde de PS met François Mitterrand de president en in diezelfde periode (afgezien van twee jaar) beschikte zij over een meerderheid in de Nationale Vergadering. De PS won de verkiezingen van 1981 met een programma van verregaande nationalisering en keynesiaanse stimulering van de economie, maar zag zich gedwongen af te zien van de meeste hervormingen die ze had aangekondigd. 'Keynesianisme in één land' leidde tot kapitaalvlucht en een sterk onevenwichtige betalingsbalans. Tot grote ergernis van de PS werd de partij niet alleen gedwongen om haar beleid terug te draaien, maar ook om

in 1982 en 1984 substantiële bezuinigingsmaatregelen door te voeren. Het was in die tijd dat Mitterrand zijn minister van Financiën, Jacques Delors, naar Brussel stuurde om voorzitter van de Europese Commissie te worden, in de hoop het proces van Europese integratie te stimuleren en een progressiever karakter te geven – iets wat voor veel sociaaldemocraten steeds problematischer is geworden.⁴¹

Een vergelijkbare draai als onder Mitterrand maakte de PS in 1997 toen zij, nadat de gaullistische president Jacques Chirac vervroegde parlementsverkiezingen had uitgeschreven, samen met andere linkse partijen de meerderheid behaalde in de Nationale Vergadering. De PS zat tot 2002 in de regering en voerde in die periode een deel van haar programma uit (zo werd de werkweek verkort tot 35 uur), hield afstand tot Blairs Derde Weg, maar verloor andere onderdelen van het programma uit het oog en ontkwam niet aan aanpassing aan de neoliberale opvattingen.⁴²

De PS is sinds 2012 opnieuw in Frankrijk aan de macht, ditmaal onder leiding van president François Hollande. De partij moest opnieuw terugkomen op eerder gedane beloften. In zijn campagne voor het presidentschap en, nadat hij dit had veroverd, voor de parlementsverkiezingen, beloofden Hollande en de PS een aantal maatregelen – zoals een belasting van 75 procent op de hoogste inkomens – met als doel links te verenigen en te versterken. Wederom bleek het erg moeilijk voor de sociaaldemocraten hun toezeggingen om te zetten in tastbaar beleid. Sommige maatregelen werden geblokkeerd door de rechter (zoals het belastingtarief van 75 procent), terwijl andere ongeschikt waren of geen oplossing boden voor de oplopende werkloosheid of de slepende problemen van de in 2008 begonnen economische crisis. De PS is sterk verdeeld geraakt over de te volgen koers, met premier Manuel Valls die een sociaalliberale richting vertegenwoordigt van de Derde Wegformule, terwijl een belangrijk deel van de partij zich daartegen verzet. Als gevolg van de onbestemde en ineffectieve economische en financiële politiek staat de PS niet alleen onder druk van de Europese Unie, maar evenzeer van het eigen electoraat: Hollandes score in de peilingen vormt een historisch dieptepunt.

Sozialdemokratische Partei Deutschlands

Het veranderingsproces van de SPD verliep vergeleken met andere sociaaldemocratische partijen in Noordwest-Europa traag, net als bij de PS. De achtergrond daarvan was dat de SPD sterk verdeeld was over de vraag hoe zij zich aan de

veranderende omstandigheden diende aan te passen. De partij herzag haar beginselprogramma in Berlijn in 1989 – een ongelukkige timing. In reactie op de opkomst van de Grünen nam de SPD milieuthema's in haar beginselen op, maar dit was net voor de val van de Berlijnse Muur in 1989 en de daaropvolgende hereniging van West- en Oost-Duitsland.⁴³

Bij een volgende aanpassing van het beginselprogramma in het midden van de jaren negentig werden elementen uit de Derde Wegpolitiek overgenomen, waarmee een basis werd gelegd voor latere hervormingen.⁴⁴ SPD-leider Gerhard Schröder, die van 1998 tot 2005 Bondskanselier was, was een uitgesproken voorstander van de Derde Weg, of *Neue Mitte*. In de praktijk betekende dit een verschuiving van de SPD naar het politieke centrum, een groter accent op financiële vraagstukken en een omarming van het sociaalliberalisme. De vakbonden (die in de partij nog steeds invloedrijk waren) keerden zich tegen deze ontwikkeling, net als de voormalige partijleider Oskar Lafontaine, die in 1998-1999 onder Schröder minister van Financiën was.⁴⁵ Toen het manifest van Blair en Schröder over de Derde Weg werd gepubliceerd, waren velen hierdoor verrast. Als het al als proefballon was bedoeld, in Duitsland en de rest van het Europese continent, dan stortte die hard neer.⁴⁶

Toen de SPD in 1998 weer aan de macht kwam, in een coalitie met de Grünen, kreeg de partij te maken met de hoge kosten van de Duitse hereniging. In het eerste jaar van de rood-groene coalitie kwamen ingrijpende hervormingen niet van de grond als gevolg van onenigheid tussen Lafontaine, die voorstander was van een op expansie gericht keynesiaans beleid, en Schröder. Maar het aftreden van Lafontaine als minister van Financiën, binnen een halfjaar na het aantreden van de coalitie, maakte nog geen einde aan de onenigheid binnen de partij.

Volgens de Amerikaanse politicologe Pamela Carrera-Rowe begon Schröder pas in zijn tweede termijn met een fundamenteel hervormingsprogramma.⁴⁷ De zogeheten 'Agenda 2010', aangekondigd in 2003, was een ambitieus project dat tot doel had de arbeidsmarkt flexibeler te maken, de bescherming van de werknemers te verminderen, en de socialezekerheidsuitgaven te beperken. De kern bestond uit de 'Hartz-hervormingen', een ambitieus programma dat door een speciale commissie was opgesteld, met voorbijgaan aan de gebruikelijke procedures. Het programma was gericht op een actief arbeidsmarktbeleid en bevatte verder een reeks aanpassingen van sociale arrangementen. Vanzelfsprekend leidden deze voorstellen tot verzet van de vakbonden en meer traditionele elementen binnen de SPD. Het pensioenbeleid was een voorbeeld van de obstakels waar de rood-groene coalitie mee te maken kreeg. Toen Schröder aan

de macht kwam, draaide zijn regering bezuinigingsmaatregelen terug die de regering-Kohl had doorgevoerd, maar later was zij gedwongen de maatregelen opnieuw in te voeren. Uiteindelijk werd een compromis gevonden om de vakbonden tevreden te stellen.⁴⁸

De SPD voelde zich helemaal niet op haar gemak met Schröders Derde Wegkoers. Een van de redenen daarvoor wordt aangereikt door de Belgische politicologe Amandine Crespy, die erop heeft gewezen dat hoewel de maatregelen uit Agenda 2010 tot hogere werkgelegenheid hebben geleid, dit resultaat is bereikt door het bevorderen van laagbetaalde parttimebanen.⁴⁹ De verschillen in opvatting binnen de SPD worden weerspiegeld in het in 2007 opnieuw herziene beginselprogramma. De nieuwe tekst bood ruimte aan de uiteenlopende en rivaliserende opvattingen in de partij, die mede gevoed werden door de federale partijstructuur. In 2011, toen de SPD weer in de oppositie zat en Schröder was vertrokken, nam de partij enige afstand tot diens hervormingsprogramma en riep zij op tot de invoering van een minimumloon, strengere regulering van de financiële markten en meer inkomensherverdeling via belastingen, inclusief een tarief van 49 procent op de hogere inkomens.⁵⁰

In het verdeelde Duitsland tot 1990 was de SPD de grootste linkse partij en had ze lange tijd weinig te duchten van linkse concurrentie. Dit veranderde echter al in de jaren tachtig en negentig, met de opkomst en het electorale succes van de Grünen. De laatste tijd is er een nieuwe rivaal bij gekomen, doordat Die Linke zich inmiddels hecht heeft verankerd op de linkerkzijde van het Duitse politieke bestel en met de SPD concurreert om de electorale steun van de arbeidersklasse en de vakbonden. De Grünen werden in eerste instantie als weinig serieus te nemen buitenstaanders gezien, maar gaandeweg werden zij een geaccepteerde en ook gewilde coalitiepartner – niet alleen in deelstaten als Hessen, maar ook in de nationale politiek, waar de rood-groene coalitie, die van 1998 tot 2005 regeerde, voor de SPD een alternatieve route tot de macht bood.

Die Linke kwam voort uit een fusie van Arbeit und soziale Gerechtigkeit – Die Wahlalternative (WASG) en de Partei des Demokratischen Sozialismus (PDS), de opvolger van de voormalige Oost-Duitse Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED). Bij de oprichting van de WASG in 2005 waren ook dissidente SPD'ers betrokken (Lafontaine sloot zich na enige tijd ook aan). Zij deed in datzelfde jaar samen met de PDS mee aan de Bondsdagverkiezingen; de combinatie behaalde 8,7 procent van de stemmen. Beide partijen fuseerden in 2007 onder de naam Die Linke. In 2009 kreeg deze nieuwkomer 11,9 procent van de stemmen en in 2013 8,6 procent.

Daarmee is Die Linke uitgegroeid tot een belangrijke concurrent voor de stemmen van vakbondsleden en de naar links neigende kiezers die niet tevreden zijn met de SPD. In 2009 en 2013 kreeg Die Linke meer stemmen dan de Grünen; in deze laatste verkiezingen werd de partij de op twee na grootste in de Bondsdag. In hoeverre Die Linke een acceptabele coalitiepartner is voor de SPD, is echter een ander verhaal. Noch het vertrek van Lafontaine en andere WASG-dissidenten, noch de wortels van Die Linke in de voormalige Oost-Duitse communistische partij maken de partij geliefd bij de belangrijke stromingen binnen de SPD. Mocht de SPD echter op zoek zijn naar alternatieven voor de hernieuwde coalitie met de christendemocraten die zij in 2013 aanging, dan zouden de 8 tot 12 procent van de stemmen en de parlamentszetels die Die Linke bij de afgelopen verkiezingen heeft gewonnen wel eens belangrijk kunnen worden.⁵¹ Bovendien werkt de SPD al in enkele deelstaten met Die Linke samen.

Balans

Als algemene trend in de veranderende beleidsopvattingen van sociaaldemocratische partijen zien Green-Pedersen, Van Kersbergen en Hemerijck een verschuiving naar een actief arbeidsmarktbeleid en een grotere nadruk op het in stand houden van de internationale concurrentiepositie door de beperking van het begrotingstekort, handhaving van een lage inflatie en stabiele wisselkoersen. Zij menen dat de sociaaldemocratische partijen daarmee voor de marsroute van de Derde Weg hebben gekozen, door bepaalde elementen uit het neoliberale instrumentarium te combineren met een actieve betrokkenheid van de overheid bij de economie.⁵² Dat is zeker waar, maar het is wel opvallend dat alleen de Labour Party onder Blair voor het label van de Derde Weg heeft gekozen, vooral omdat ze zich graag van het eigen verleden wilde distantiëren. In andere landen benadrukten de sociaaldemocratische partijen de continuïteit van hun actuele opvattingen met het verleden, zelfs als het beleid dat ze voorstonden en de bezuinigingen die ze doorvoerden op iets anders wezen.

Al even opvallend is het dat er nergens waar de Derde Wegkoers werd ingeslagen, gehele of blijvende overeenstemming was. Partijen als Labour, de PvdA en de SPD, die in de richting van Derde Wegbeleid opschoven, hebben inmiddels de voordelen daarvan zelf ter discussie gesteld en zijn op zoek gegaan naar een post-Derde Wegprogramma. Deze uiteenlopende reacties zijn niet alleen het gevolg van de (geografisch) verschillende en (door de tijd heen) veranderende economische en politieke omstandigheden waarbinnen de partijen opere-

ren, maar zij weerspiegelen ook het sentiment dat binnen die partijen leeft dat het Derde Wegbeleid te ver afstaat van de sociaaldemocratische wortels. Of de sociaaldemocratische partijen – die niet alleen zoeken naar alternatieven voor de Derde Weg, maar ook naar beleidsopties waarvoor voldoende politieke steun bestaat – geheel kunnen ontkomen aan Derde Weg-gerelateerde oplossingen, is maar zeer de vraag. De hiervoor aangehaalde Arndt en Van Kersbergen menen dat dit erg moeilijk zal zijn.⁵³

Conclusie

In het verleden zijn sociaaldemocratische partijen succesvol geweest bij het mobiliseren van steun en het vormen van coalities rond hun programma. Ze zochten naar manieren om de markteconomie zodanig bij te sturen dat de resultaten niet alleen in het belang waren van hun eigen achterban, maar van een groter publiek – bijvoorbeeld door het stimuleren van economische groei en werkgelegenheid gecombineerd met een eerlijker en rechtvaardiger verdeling van welvaart. Veel sociaaldemocratische partijen slaagden hier in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw in, omdat ze andere partijen bereid vonden mee te werken aan de opbouw van de verzorgingsstaat. In die tijd konden ze ook gebruikmaken van keynesiaans anticyclisch begrotingsbeleid en van andere beleidsinstrumenten (zoals in Nederland het inkomensbeleid), teneinde volledige werkgelegenheid te garanderen. Op deze manier konden ze brede allianties aangaan waarbij niet alleen de georganiseerde arbeidersklasse, maar ook delen van de middenklasse waren betrokken. Naarmate de nationale economieën opener werden en internationaal meer met elkaar vervlochten raakten, werd het rendement van dergelijke beleidsinstrumenten steeds minder, zoals de Franse socialisten aan het begin van de jaren tachtig op hardhandige wijze gewaarwerden.

Toen de sociaaldemocratische partijen niet langer in staat waren om op keynesiaanse wijze de vraag te stimuleren zoals ze dat sinds de jaren dertig hadden gedaan, verlegde een aantal van hen het vizier naar de aanbodzijde van de economie. Actief arbeidsmarktbeleid, sociale investeringen en de nadruk op individuele verantwoordelijkheid werden daarbij als instrumenten beschouwd om zowel een grotere arbeidsparticipatie als een groter concurrentievermogen te bewerkstelligen.

Deze nieuwe benadering (participatie, gelijkheid van kansen) bood sommige sociaaldemocratische partijen de gelegenheid alleen of samen met andere partij-

en te regeren. Het bleek niet eenvoudig te zijn om deze nieuwe beleidssynthese in stand te houden. Naast de hiervoor genoemde elementen maakten ook de doelstellingen van monetaire stabiliteit en van ‘fiscaal verantwoordelijk’ beleid er deel van uit: het terugdringen van de staatsschuld en het begrotingstekort, het zorg dragen voor sluitende begrotingen, en tegelijkertijd het laag houden van de belastingen met het oog op de concurrentiepositie.

Aangezien het stelsel van sociale zekerheid mede door verdere verfijning steeds duurder was geworden, zagen veel sociaaldemocratische partijen zich voor een dilemma gesteld. Wanneer de belastingen niet konden worden verhoogd, diende er in het bestaande stelsel van sociale zekerheid te worden gesneden om nog financiële ruimte over te houden voor nieuwe, buiten de bestaande voorzieningen vallende sociale arrangementen, bijvoorbeeld ten behoeve van immigranten, alleenstaande ouders en langdurig werklozen. Maar snijden in bestaande voorzieningen ligt politiek altijd gevoelig: het valt doorgaans niet goed bij de achterban en het maakt het voor sociaaldemocratische partijen moeilijker om zich helder te onderscheiden van de concurrentie.

Sociaaldemocratische partijen kunnen strategisch gezien op verschillende manieren op dit dilemma reageren. De Labour Party onder Blair koos ervoor om de nieuwe benadering ondubbelzinnig te omarmen en van het nadeel een voordeel te maken. Maar Labour had in die tijd te maken met een kiesstelsel met slechts drie partijen, zonder een echte linkse rivaal. In 2015 is de Scottish National Party als succesvolle rivaal op het toneel verschenen in Schotland. Bij afwezigheid van concurrentie ter linkerzijde was het grootste probleem van Labour destijds om te laten zien dat het een financieel en fiscaal verantwoord alternatief kon bieden voor het thatcherisme. De partij slaagde hier niet alleen in door zich dichter bij het politieke midden te positioneren, maar ook door zorgvuldig een bepaald imago te creëren en te cultiveren (een van de kenmerken van New Labour was het gebruik van *spin*). Volgens een deel van haar oorspronkelijke aanhang verloor ze daarbij haar ‘ziel’.⁵⁴

Sociaaldemocratische partijen in Nederland, Duitsland en Scandinavië kenden deze luxe van de lege linkervleugel niet. Zij hadden stuk voor stuk te maken met concurrentie van groene en links-socialistische partijen, maar daarnaast ook nog eens van radicaal-rechtse populistische partijen. Deze laatstgenoemde partijen slaagden er steeds beter in om de steun te winnen van wat er over is gebleven van de industriële arbeidersklasse, die de sociaaldemocratische partijen eerder tot de kern van hun achterban konden rekenen. Maar niet alleen het rechtse populisme vormt een bedreiging voor de sociaaldemocratie. In Neder-

land, en in mindere mate in Duitsland, zijn links-socialistische partijen met populistische trekken evenzeer rivalen voor de electorale steun van de in de sociaaldemocratische partijen teleurgestelde arbeidersklasse en vakbondsaanhang. De sociaaldemocraten zijn daardoor gevangen in een dilemma: zij deden het goed als ze konden regeren en gematigde hervormingen konden doorvoeren waarvan hun achterban profiteerde, maar dit is steeds moeilijker geworden als gevolg van de veranderende politieke en economische omstandigheden.

Veel sociaaldemocratische partijen trekken tegenwoordig tien tot twintig procent van de stemmen minder dan in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog en in de jaren zeventig en tachtig. Deze afgenomen steun maakt het voor hen veel moeilijker om aan de macht te komen op voorwaarden die ze acceptabel achten. In Denemarken en Zweden vertrouwen de sociaaldemocraten op electorale allianties met steun van kleinere partijen op hun linkerflank, maar andere partijen, zoals de PvdA en de SPD, wijzen dergelijke 'rood-rode' coalities met socialistische partijen aan hun linkerkant af. Op deze manier beperken ze echter wel hun mogelijkheden om te kunnen regeren. Zowel de PvdA (sinds 2012) als de SPD (sinds 2013) maakt deel uit van een coalitie met rivaliserende partijen rechts van het midden. Zelfs als de sociaaldemocraten zich ervan verzekeren dat belangrijke eisen in het regeerakkoord worden opgenomen, zoals beide partijen deden tijdens coalitieonderhandelingen, dan nog stelt het delen van de macht met rechts hen bloot aan concurrentie van partijen ter linkerkant en tegenwoordig ook ter rechterzijde.

Deze concurrentie is echter maar één aspect van het fundamentele dilemma waarmee sociaaldemocratische partijen worden geconfronteerd. Het zou hun baten wanneer ze een nieuw program kunnen ontwikkelen waarmee ze niet alleen electorale steun kunnen mobiliseren, maar ook richting kunnen geven aan de wijze waarop de markteconomie zou moeten worden gestuurd teneinde een eerlijker en rechtvaardiger verdeling van maatschappelijke ontplooiingsmogelijkheden, inkomen en vermogen te verwezenlijken. Een dergelijk project lijkt echter al net zo moeilijk te realiseren als de kwadratuur van de cirkel. Het is betrekkelijk eenvoudig om de problemen aan te geven die om een oplossing vragen, zoals de groeiende ongelijkheid in de inkomens- en vermogensverdeling; onvolledige werkgelegenheid en werkloosheid; globalisering en de 'delocalisatie van productie'; de beperkingen van de Europese Unie; en, binnen de eurozone, de gemeenschappelijke munt.

Dat zo'n programmatisch project niet gemakkelijk zal zijn uit te voeren, is eveneens evident. Maar het is wel opvallend dat tot nu toe niemand met

een aanzet is gekomen waarmee draagvlak zou kunnen worden gecreëerd. De eurozone of de Europese Unie verlaten is een optie die in het eurosceptische klimaat dat in veel landen heerst, steun zou krijgen en een coalitie mogelijk zou maken met links-socialistische partijen, maar het is zeer twijfelachtig of oplossingen zouden kunnen worden geïmplementeerd zonder samenwerking op zowel transnationaal, internationaal als nationaal niveau. Zelfs als dit al mogelijk zou zijn, leidt dit hoogstwaarschijnlijk tot problemen die niet alleen nadelig uitpakken voor de sociaaldemocratische partijen, maar ook voor de economieën die ze willen sturen.

Dit betekent dat wat we nu in veel landen zien (verzwakte partijen, kortdurende coalities en snel wisselende regeringen), misschien wel de toekomst is. Sociaaldemocratische partijen zullen nog steeds proberen om gebruik te maken van wat de toenmalige PvdA-leider Den Uyl omschreef als 'de smalle marges van de democratie' teneinde meer rechtvaardige resultaten te bereiken.⁵⁵ Wat ze daadwerkelijk kunnen verwezenlijken, zal echter beperkt worden door de condities van de internationale economie en de moeite die het kost om de politieke macht, die nodig is om überhaupt iets te kunnen doen, te verwerven en te behouden.⁵⁶

- 104 HTK 2013-2014, 18, 3-14.
 105 Zie www.europa-nu.nl/id/vilyfky9qbp7/europees_semester (geraadpleegd op 17 oktober 2015).
 106 Veenstra, 'De Partij van de Arbeid en Europa'.
 107 J.M. Wiersma, 'Europa in de wereld', in: Becker, Hurenkamp en Sie Dhian Ho (red.), *Het ongemak over Europa*, 180-195; 180.
 108 F. de Ville, 'Socialdemocratie moet zich uit Europese dwangbuis wringen', in: *Res Publica*, 57 (2015), 3, 353-368, 360.
 109 NRC Handelsblad, 1 juli 1976.

Sociaaldemocratie in tijden van globalisering

- 1 Ik ben dank verschuldigd aan Eric Einhorn, emeritus hoogleraar aan de University of Massachusetts (Amherst), voor zijn opmerkingen en suggesties met betrekking tot de Scandinavische sociaal-democratische partijen.
- 2 R. Cuperus en J. Kandel, 'The Magical Return of Social Democracy: An Introduction', in: idem (red.), *Transformation in Progress. European Social Democracy* (Amsterdam, 1998), 11-28.
- 3 W. Merkel e.a., *Social Democracy in Power. The Capacity to Reform* (Londen en New York, 2008). Dit is een van de weinige gedetailleerde studies over hoe andere partijen dan de Labour Party zich hebben aangepast.
- 4 Zie R.J. Dalton en M.P. Wattenberg, 'Partisan Change and the Democratic Process', in: idem (red.), *Parties Without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies* (Oxford en New York, 2000), 261-285; 264-265.
- 5 I. van Biezen, *Political Parties in New Democracies. Party Organization in Southern And East-Central Europe* (Basingstoke, 2003), 202-203 e.v.
- 6 G. Moschonas, 'Historical Decline or Change Of Scale? The Electoral Dynamics of European Social Democratic Parties, 1950-2009', in: J.E. Cronin, G. Ross en J. Shoch (red.), *What's Left of the Left. Democrats and Social Democrats in Challenging Times* (Durham, 2011), 50-86; 82-83.
- 7 P. Mair, *Party system change. Approaches and interpretations* (Oxford, 1997), 62; S. Bartolini en P. Mair, *Identity, Competition, and Electoral Availability. The Stabilization of European Electorates 1885-1985* (Cambridge en New York, 1990), 119-121. Zie ook G. Smith, 'A system perspective on party system change', in: *Journal of Theoretical Politics*, 1 (1989), 3, 349-363, 349.
- 8 In Nederland had de PvdA van oudsher te maken met concurrentie op de linkerflank: in eerste instantie van de Communistische Partij van Nederland (CPN) en de Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP) en later van de Politieke Partij Radikalen (PPR); deze partijen gingen in 1990 op in GroenLinks. Geen van deze partijen vormde echter zo'n grote bedreiging als de Socialistische Partij (SP). De SP heeft haar wortels in de maoïstische beweging van de tweede helft van de jaren zestig; zij ontwikkelde zich tot een populistische links-socialistische en later sociaaldemocratische partij die de PvdA niet alleen in de Tweede Kamer uitdaagde. De kritiek op de PvdA en de steken onder water van SP-leider Jan Marijnissen deden denken aan die van de naoorlogse CPN-leider Marcus Bakker.
- 9 Veel politicologen betogen dat er een nieuwe politieke conflictdimensie is ontstaan die de dragers van groene, alternatieve en libertarische waarden scheidt van traditionele, autoritaire en nationalistische waarden. Zie onder meer R. Inglehart, *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics* (Princeton, 1977); S. Bornschieer, *Cleavage Politics and The Populist Right*.

- The New Cultural Conflict In Western Europe* (Philadelphia, 2010); en H. Kriesi e.a., *Political Conflict in Western Europe* (Cambridge, 2012).
- 10 Zie J. Rydgren (red.), *Class Politics and the Radical Right* (Londen, 2012), vooral de hoofdstukken van S. Bornschier en H. Kriesi, 'The Populist Right, the Working Class, and the Changing Face of Class Politics', 10-13; K. Arzheimer, 'Working Class Politics 2.0', 75-90; T. Bale, D. Hough en S. van Kessel, 'Labour and Social Democratic Parties' Responses to the Radical Right', 91-106; en H. Kitschelt, 'Social Class and the Radical Right', 224-251.
- 11 Zie C. Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe* (Cambridge, 2007).
- 12 In veel landen is niet alleen het aantal politieke partijen dat meedoet aan de landelijke verkiezingen toegenomen, maar ook het aantal partijen dat parlementszetels wint, en er is steeds vaker sprake van verkiezingen met een groot aantal zwevende kiezers. Zie P. Mair, *Democracy Beyond Parties*. Center for the Study Democracy Working Paper (Irvine, 2005) en idem, 'Ruling the void. The hollowing of western democracy', in: *New Left Review*, 42 (2006), 11/12, 25-51.
- 13 A. Shonfield, *Modern Capitalism. The Changing Balance of Public and Private Power* (New York en Londen, 1965), 121-130, 151-157, 176-220.
- 14 R.O. Keohane, 'The World Political Economy And The Crisis Of Embedded Liberalism', in: J.H. Goldthorpe (red.), *Order and Conflict in Contemporary Capitalism* (Oxford, 1984), 18-22, 25-26.
- 15 P.Q. Hirst en G. Thompson, *Globalization in Question. The International Economy and the Possibilities of Governance* (Cambridge, 1996), 18-20 e.v.
- 16 Keohane, 'The World Political Economy', 132-133.
- 17 P. Katzenstein, *Small States in World Markets* (Ithaca, 1986), 26-28 e.v.
- 18 Zie A. Goldhammer en G. Ross, 'Reluctantly Center-Left: The French Case', in: Cronin, Ross en Shoch (red.), *What's Left of the Left*, 141-161; 142-147.
- 19 A. Giddens, *The Third Way. The Renewal of Social Democracy* (Cambridge, 1999); T. Blair en G. Schröder, *Europe: The Third Way, Die Neue Mitte*, in: *Socialisme en Democratie* 56 (1999), 7/8, 320-328.
- 20 Dit was een ommekeer voor de Labour Party, die voorheen vooral universalistische arrangementen had voorgestaan in plaats van het toepassen van inkomens-toetsingen.
- 21 R. Cuperus, K. Duffek en J. Kandel, 'European Social Democracy: A Story of Multiple Third Ways', in: idem (red.), *European Social Democracy*, 11-25; en W. Merkel, 'The Third Ways of Social Democracy', in: ibidem, 29-33 e.v. In het geval van de PvdA was het beperkte gebruik van de term Derde Weg niet alleen een afspiegeling van verschillen in timing (de veranderingen in de PvdA waren al eerder op gang gekomen), maar ook een bewuste keuze van onder meer Kok en Melkert om niet dit label te gebruiken. Toch passen de beleidsdocumenten waarin wordt opgeroepen tot meer aandacht voor politieke en economische veranderingen bij wat later de Derde Weg zou worden.
- 22 Merkel e.a., *Social Democracy in Power*.
- 23 Esping-Andersen onderscheidt drie types van Europese verzorgingsstaten: universalistische verzorgingsstaten, die egalitair van karakter zijn en een hoog voorzieningsniveau bieden aan alle burgers (te vinden in Scandinavië); de verzorgingsstaten volgens het Rijnland-model, die universele maar niet noodzakelijkerwijs gelijke voorzieningen bieden (Duitsland en Nederland) en liberale, die alleen een minimum aan steun bieden (het Verenigd Koninkrijk). Zie G. Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (Princeton, 1990).

- 24 Zie K. van Kersbergen, *Social Capitalism. A study of Christian Democracy and the Welfare State* (Londen en New York, 1995) en Esping-Andersen, *The three worlds of welfare capitalism*.
- 25 E. Shaw, 'Towards Renewal? The British Labour Party's Policy Review', in: *West European Politics*, 16 (1993), 1, 112-132.
- 26 E. Shaw, *The Labour Party since 1979* (Londen en New York, 1994), 81-85 en 109-112.
- 27 Zie E. Shaw, *Losing Labour's Soul. New Labour and the Blair Government, 1997-2007* (Londen en New York, 2007), 1-5 en 199-207.
- 28 S.B. Wolinetz, 'Reconstructing Dutch Social Democracy', in: *West European Politics*, 16 (1993), 1, 97-111; 104 en 106-108; Ph. van Praag, Jr., 'Conflict and Cohesion in the Dutch Labour Party', in: D.S. Bell en E. Shaw (red.), *Conflict and Cohesion in Western European Social Democratic Parties* (Londen en New York, 1999), 133-150; 143-148.
- 29 C. Green-Pedersen, K. van Kersbergen en A. Hemerijck, 'Neo-liberalism, the "third way" or what? Recent social democratic welfare policies in Denmark and the Netherlands', in: *Journal of European Public Policy*, 8 (2001), 2, 307-325.
- 30 Merkel e.a., *Social Democracy in Power*, 154.
- 31 E. Einhorn en J. Logue, *Modern Welfare States* (Westport, 2003), 117-119 en 148-152 e.v.
- 32 A. Martin, 'Trade Unions in Sweden. Strategic Responses to Change and Crisis', in: P. Gourevitch e.a., *Unions and Economic Crisis: Britain, West Germany, and Sweden* (Londen en Boston, 1984), 199-213.
- 33 G. Esping-Andersen, *Politics Against Markets. The Social Democratic Road to Power* (Princeton, 1985), 231-236; Martin, 'Trade Unions in Sweden', 288-295.
- 34 D. Arter, "'The War of the Roses". Conflict and Cohesion in The Swedish Social Democratic Party', in: Bell en Shaw (red.), *Conflict and Cohesion in Western European Social Democratic Parties*, 92-93.
- 35 Merkel e.a., *Social Democracy in Power*, 174-179.
- 36 Einhorn en Logue, *Modern Welfare States*, 102.
- 37 Country Report: Sweden, in: *Economist Intelligence Unit (the Economist)*, augustus 2015, 3.
- 38 Merkel e.a., *Social Democracy in Power*, 205.
- 39 C. Arndt en K. van Kersbergen, 'Social democracy after the Third Way: restoration or renewal?', in: *Policy & Politics*, 43 (2013), 2, 203-220; 211-214.
- 40 Ibidem, 211.
- 41 Zie Goldhammer en Ross, 'Reluctantly Center-Left: The French Case', 142-147.
- 42 Ibidem, 142-144 en 150-153. Zie ook F. Escalona en M. Vieira, 'France', in: J. de Waele, F. Escalona en M. Vieira (red.), *The Palgrave Handbook of Social Democracy in the European Union* (Londen en New York, 2013), 127-162; 147.
- 43 Merkel e.a., *Social Democracy in Power*, citaat op 70.
- 44 A. Crespy, 'Germany', in: De Waele, Escalona en Vieira (red.), *The Palgrave Handbook of Social Democracy in the European Union*, 163-184; 175-176.
- 45 Merkel e.a., *Social Democracy in Power*, citaat op 71-72.
- 46 Ibidem, 76-77.
- 47 P. Carrera-Rowe, 'Agenda 2010: Redefining German Social Democracy', in: *German Politics and Society*, 22 (2013), 1, 10-13; Merkel e.a., *Social Democracy in Power*, 81-83.
- 48 Merkel e.a., *Social Democracy in Power*, 77-79 en 90.
- 49 Crespy, 'Germany', 174.
- 50 Ibidem, 175-177.
- 51 Ibidem, 170-174.
- 52 Green-Pedersen, Van Kersbergen en Hemerijck, 'Neo-liberalism, the "third

- way” or what?’, 511-512. Zie ook Arndt en Van Kersbergen, ‘Social democracy after the Third Way’, 214-218.
- 53 Arndt en Van Kersbergen, ‘Social democracy after the Third Way’.
- 54 Zie R. Plant, M. Beech en K. Hickson, *The Struggle for Labour’s Soul. Understanding Labour’s Political Thought Since 1945* (New York, 2004); en Shaw, *Losing Labour’s Soul*.
- 55 J.M. den Uyl, ‘De smalle marge van democratische politiek’, in: idem, *Inzicht en uitzicht. Opstellen over economie en democratie* (Amsterdam, 1978), 145-166.
- 56 Zie voor een vollediger analyse: G. Ross, ‘Social Democrats Today: Tribe, Extended Family of Club?’, in: De Waele, Escalona en Vieira (red.), *The Palgrave Handbook of Social Democracy in the European Union*, 593-604.